مطالعات اسلامی زنان و خانواده
دوفصلنامه علمی- پژوهشی
سال دهم- شماره هجدهم
بهار و تابستان ۱۴۰۲

بانوان و سبک زندگی اسلامی ایرانی در منظومه فکری مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی

سمیه حاجی‌اسماعیلی[۱]
فاطمه قمری[۲]

چکیده

با رواج سبک زندگی غربی در جوامع مختلف، بنیان و شالوده اصلی اجتماع یعنی خانواده با خطرات جدّی مواجه شده است. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدّظلّه العالی در بیانات خود، به‌ویژه گام دوم انقلاب، به چالش‌ها و آسیب‌های سبک زندگی غربی اشاره و برنامه‌ریزی برای مقابله با آن را خواستار شده‌اند. با توجه به اهمّیت و تأثیر خانواده در تمدّن‌سازی اسلامی و نقش بی‌بدیل بانوان در این فرایند، پژوهش حاضر با هدف کشف الگوی مطلوب نقش‌آفرینی زنان در تحقّق سبک زندگی اسلامی، با استفاده از «روش تحلیل مضمون»، به واکاوی در بیانات رهبر معظم انقلاب پرداخته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در اندیشه مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی، بانوان در سه محور فردی، خانوادگی و اجتماعی، در تقویت سبک زندگی اسلامی نقش دارند که علاوه بر خودسازی، مراقبه، پایبندی به اعتقادات مذهبی و احساس وظیفه در راستای بهینه‌سازی تربیت فرزندان، در بعد اجتماعی نیز با هدف افزایش گنجینه اطلاعات مورد نیاز و ایجاد انگیزه به‌منظور ایجاد تغییرات، به آموزش و مهارت‌هایی نیازمند هستند.

واژگان کلیدی: بانوان، فرهنگ دینی، سبک زندگی، جامعه‌پذیری، مقام معظّم رهبری مدّظلّه‌العالی.

---

۱. دکترای مطالعات زنان گرایش حقوق زن در اسلام، پژوهشگر پژوهشکده زن و خانواده و مدیر گروه مطالعات زن و خانواده جامعه الزهرا علیها السلام، قم، ایران؛ esmacili@wr.ir.

۲. سطح سه مطالعات اسلامی زنان و پژوهشگر پژوهشگاه مطالعات اسلامی جامعه الزهرا علیها السلام، قم، ایران، (نویسنده مسئول)؛ golbargbluesky@gmail.com.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۹/۱۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۱۶

مقدمه

همه جوامع برای رسیدن به موفّقیّت و وضعیت مطلوب، به تعیین اهداف خرد و کلان نیاز دارند. اهداف، خود نمایانگر راه هستند و مسیر نیز به نوبه خود، اقتضائاتی برای رهرو خواهد داشت. بیانیه گام دوم انقلاب، ضمن مرور راه پیموده‌شده، در مقام بیان الگوی طی مسیر افتخارآمیز به‌سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷، ص۱۷) و مشخص کردن اهداف خرد و کلان و چگونگی طی مسیر است. رهبری معظّم مدظله‌العالی در این بیانیه، اصول حاکم بر حرکت انقلاب اسلامی به سمت آینده، روند آتی و ظرفیت‌های انسانی دراین‌زمینه را بیان فرمودند. همچنین بر کلان‌مسئله امید به آینده و هفت سرفصل اساسی در گام چهل‌ساله دوم نیز تأکید نمودند. این سرفصل‌ها عبارتند از: علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی با دشمن و سبک زندگی. (همان، ص۱۸-۱۹)

در نظر اول، هرکدام از این موارد، مستقل می‌نماید؛ اما با توجه به خطاب ایشان به جوانان که باید با همّت، هوشیاری، سرعت عمل و ابتکار در همه میدان‌ها و عرصه‌ها حضور یافته و ایران را به الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی تبدیل سازند (همان، ص۱۷)، در نقطه اتّصال موارد هفت‌گانه، نیروی انسانی جوان قرار گرفته است. فرض نگارنده بر این است که بانوان، علاوه بر آنکه نیمی از جوانان هستند و مخاطب در تمامی این زمینه‌ها، با استفاده از ظرفیت خاص نقش و جایگاه خود در خانواده و تلفیق علم و پژوهش با سبک زندگی، خواهند توانست توان و تأثیر نیروی جوان کارآمد را بر موتور پیشران نظام اسلامی افزایش دهند.

بنابراین، سوال مهمی که درباره ارتباط بانوان و سبک زندگی در گام دوم به ذهن می‌رسد، این است که: «بایسته‌ها و الزامات نقش‌آفرینی بانوان در سبک زندگی اسلامی ایرانی از منظر مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی چیست؟» پژوهش پیش رو درصدد است ارتباط اثرگذاری بانوان در سبک زندگی را با هفت مسئله اساسی مذکور، طبق توصیه‌های معظّم‌له یافته و الگویی برای تقویت و بهبود روند پیاده‌سازی سبک زندگی اسلامی ایرانی در خانواده بیابد.

اهمّیت پرداختن به تقویت عوامل اثرگذاری بانوان بر سبک زندگی و تمدّن‌سازی، با

توجه به نقش زیربنایی خانواده در جامعه‌پذیری و انسان‌سازی بررسی می‌شود و در نتیجه، لزوم پی‌ریزی تمدّن نوین اسلامی با افراد دارای قابلیت بالا و تضمین ثبات و پیشرفت نظام اسلامی با تحکیم جایگاه بانوان در خانواده مشخص می‌گردد. بر این اساس، پرداختن به عوامل تقویت نقش بانوان در راستای پیاده‌سازی سبک زندگی ایرانی اسلامی در این عرصه بسیار مهم است.

در این میان، با توجه به ضرورت پی‌ریزی صحیح پایه‌های تمدّن نوین اسلامی و رسیدگی سریع و دقیق به این مسئله، با توجه به تأکید رهبری معظّم بر لزوم شتاب بیشتر در پیشرفت و نیز ضرورت ساخت بنای محکم از بن و شالوده، نیاز به انجام تحقیقی که به‌صورت مستقل به نقش مؤثّر بانوان در تمدّن‌سازی نوین اسلامی در کلام معظّم له و بر مبنای بیانیه گام دوم انقلاب پرداخته باشد، احساس شد.

بنابر فراوانی موضوعات مطرح‌شده در زمینه زن و خانواده در کلام رهبر انقلاب مدّظلّه‌العالی، پژوهش حاضر درصدد است با هدف کشف ارتباط بین موضوعات اصلی و ارائه راهکار مناسب برای منظور فوق، به بررسی ملزومات اثرگذاری بانوان ایرانی بر تعالی سبک زندگی خانواده بپردازد و به الگوی مناسبی دراین‌زمینه دست یابد.

۱. چهارچوب مفهومی

در روش تحقیق کیفی، واژه‌ها و اصطلاحات مورد استفاده، در قالب چهارچوب مفهومی شرح داده می‌شود. در ادامه، تفسیر و توضیح برخی مفاهیم مربوط ذکر می‌شود:

۱،۱. تمدّن

مفهوم تمدّن، از منظر اندیشمندان مختلف، بر اساس دیدگاه هستی‌شناسی و ایدئولوژی آنان متفاوت است. ویل دورانت[1] تمدّن را به شکل کلی آن، عبارت از نظمی اجتماعی می‌داند که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی، امکان‌پذیر شده و جریان می‌یابد. از دیدگاه وی،

1. William James Durant.

چهار رکن اساسی تمدّن عبارتنداز: پیش‌بینی و احتیاط در امور اقتصادی، سازمان سیاسی، سنن اخلاقی و کوشش در راه معرفت و بسط هنر (دورانت، ۱۳۳۷، ج۱، ص۴). ساموئل هانتینگتون،[1] بالاترین گروه‌بندی فرهنگ و گسترده‌ترین سطح هویت فرهنگی را تمدّن معرفی کرده است. از نظر آرنولد توین‌بی[2] نیز تمدّن، حاصل نبوغ اقلّیت مبتکر و نوآور است (عروتی‌موفق، ۱۳۸۹، ص ۲). ابن‌خلدون، حالت اجتماعی انسان را تمدّن دانسته و جامعه‌ای که با ایجاد حاکمیت، نظم‌پذیری و شهرنشینی، موجب تعالی فضایل و ملکات نفسانی شده، حائز مدنیّت بیان کرده است. وی همچنین هفت عامل ایجاد تمدّن را دولت و رهبر، قانون دینی یا عرفی، اخلاق، کار، صنعت، جمعیت و ثروت معرفی نموده است. (ابن‌خلدون، ۱۳۸۳، ج۱، ص۷۷)

۱. تمدّن اسلامی

تمدّن اسلامی، تمدّنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد. بدین ترتیب، تمدّن اسلامی از همه ویژگی‌های تمدّن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم ﷺ برخوردار بوده و مؤلفه‌های آن، دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات و اصول دینی و ... است. (جان‌احمدی، ۱۳۸۶، ص۵۱.۵۲)

رهبری معظّم با وصف تمدّن اسلامی به هدف نهایی و جایگاه تمدّنی مطلوب قرآن، شاخصه اصلی و عمومی آن را بهره‌مندی انسان‌ها از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی دانسته که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی آنان در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. همچنین از لوازم تمدّن‌سازی، نگاه اجتهادی و عالمانه به عرصه‌های گوناگون، از علوم انسانی تا نظام تعلیم و تربیت رسمی و ... را ذکر و ایستادگی، صبر، بَصَر و اعتماد به وعده الهی را هموارکننده مسیر رسیدن به تمدّن اسلامی معرفی کرده است. (بیانات در اجلاس جهانی بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۲/۹) که در آیه ۴۰ سوره مبارکه حج نیز به آن اشاره شده است.

1. Samuel P. Huntington.
2. Arnold Joseph Toynbee.

۱،۲. فرهنگ

ادوارد بارنت تایلور[1] فرهنگ را مجموعه پیچیده‌ای تعریف می‌کند که مشتمل بر دانش‌ها، باورها، هنر، قوانین، آداب و رسوم و هرآنچه که فرد به‌عنوان عضوی از جامعه خویش فرامی‌گیرد. (Tylor,1871.p1)

در کتاب «مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی درباره فرهنگ»، فرهنگ به‌نحوه زیستی اطلاق شده است که هر جامعه برای رفع احتیاجات اساسی خود از حیث بقاء، ادامه نسل و نظام امور اجتماعی اختیار می‌کند (جوزف وارن[2]، ۱۳۶۹، ص۹). طبق این تعریف، مواردی همچون هنر، ادبیات، موسیقی، فلسفه و... را نیز می‌توان در شمار زیرمجموعه فرهنگ در نظر گرفت.

همچنین مالینوسکی[3] و رادکلیف براون[4]، دو انسان‌شناس انگلیسی که در گسترش مکتب کارکردگرایی، نقش برجسته‌ای دارند، فرهنگ را نظام ارزش‌های فرد و جامعه می‌دانند که در قالب نظام اجتماعی نمود پیدا می‌کند. (معینی علمداری، ۱۳۷۴، ص۱۰۲-۱۰۳)

از منظر مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی، فرهنگ به معنای رسوم و آدابی است که بر زندگی افراد حاکم است؛ یعنی باورها و اعتقادات فرد و چیزهایی که زندگی شخصی و اجتماعی، داخل خانه و محیط کسب یک جامعه با آنها روبروست (دفتر حفظ و نشر، بیانات در دیدار کارگزاران حج در آستانه اعزام کاروان‌های حجاج، ۱۳۹۸/۴/۱۲، ص ۲۰). ایشان فرهنگ را به جو غالب و وضع حاکم بر یک جامعه و آن روحیه و حالتی تشبیه می‌کند که بر جامعه حاکم می‌شود. (بیانات نوروزی در حرم رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱)

از سوی دیگر، ایرانیان با توجه به قدمت و غنای فرهنگ دینی خود، سبک زندگی خاصی را دارا هستند که در جوامع دیگر، بی‌نظیر یا لااقل کم‌نظیر است. فرهنگ خانواده‌مداری، استحکام نهاد خانواده، زندگی اجتماعی، حفظ ادب و احترام نسبت به بزرگان، صله رحم،

1. Edward Burnett Tylor.
2. Joseph Warren.
3. Branislav Malinowski.
4. Alfred Reginald Radcliffe-Brown.

ظلم‌ستیزی، حمایت از مظلوم و رعایت حقوق دیگران، از نقاط قوت و اشتراک سبک زندگی ایرانیان و اسلام است (شریفی، ۱۳۹۲، ص۱۷۵-۱۹۱). معظّم‌له به این تلفیق، لقب «فرهنگ بی‌نظیر» (بیانات در مجمع عمومی سازمان ملل، حدیث ولایت، ۱۳۶۶/۶/۳۱) داده‌اند؛ زیرا موجب سامان‌دهی و تنظیم صحیح اهداف زندگی، انتخاب شغل مناسب، بهبود انجام وظایف اجتماعی، انتخاب همسر مناسب، تربیت دینی فرزندان موفق و ... است. بدین ترتیب، این بالندگی، به نسل‌های دیگر نیز سرایت و پایه‌های تمدّن نوین اسلامی، مستحکم‌تر خواهد شد. همچنین، اجتماعی با خانواده‌های هم‌تراز فرهنگی، به اهداف والای خود یعنی امنیت، اقتدار، آسایش و رفاه، به سهولت دست خواهد یافت.

۱،۳. سبک زندگی

در حوزه مطالعات فرهنگی، سبک زندگی، مجموعه رفتارها و الگوهای کنش هر فرد به شمار می‌رود که به ابعاد هنجاری و معنایی زندگی اجتماعی نظر داشته باشد. بر این اساس، سبک زندگی علاوه بر دلالت ماهیت و محتوای خاص تعاملات و کنش‌های اشخاص در جامعه، بیانگر اغراض، نیات، معانی و تفسیرهای فرد در جریان زندگی روزانه بوده و همچنین دال بر کمّ و کیف نظام باورها و ارزش‌های افراد است (فاضل قانع، ۱۳۹۲، ص۹). از این منظر، سبک زندگی علاوه بر اینکه به زوایای زندگی فردی اشاره می‌کند، به جنبه اجتماعی و فرهنگی زندگی انسان نیز توجه دارد و در واقع، همان شیوه زندگی و آداب سلوک مردم و رعایت حقوق اقشار مختلف جامعه از سوی یکدیگر، نوع حرف زدن، راه رفتن، لباس پوشیدن و آراستگی افراد، شیوه معاشرت با مردم و خلاصه، طرز زندگی است (کشایی آرانی، ۱۳۹۶، ص۱۳). پس در الگوی اجتماعی و فرهنگی مناسب، باید هر دو جنبه فردی و مناسبات اجتماعی لحاظ شده باشد.

مفهوم معادل سبک زندگی اسلامی در نظر مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی «حیات طیبه اسلامی» است که آن را وعده قرآن کریم دانسته‌اند (بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۳/۱/۲). ایشان با نام بردن از سبک زندگی اسلامی، آن را بخش حقیقی و اساسی

تمدّن نوین اسلامی معرفی کرده‌اند. همچنین ضمن اشاره به توجه عمیق اسلام به مفهوم سبک زندگی، بیان داشته‌اند در معارف اسلامی، اصطلاح «عقل معاش» در مفهوم جامع خود، مترادف مفهوم سبک و فرهنگ زندگی است و در قرآن کریم نیز آیات فراوانی دراین‌زمینه وجود دارد. فرهنگِ زندگی، متأثّر از تفسیر فرد از آن است و تعیین هر هدفی برای زندگی، سبک خاصی را به همراه می‌آورد (بیانات در دیدار نیروهای مسلح استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۱)؛ بنابراین، هدف در زندگی، با انتخاب سبک زندگی، دارای رابطه‌ای مستقیم است. (احمدی و ذوالفقاری، ۱۳۹۷، ص۹)

با توجه به آنچه ذکر شد می‌توان گفت فرهنگ دینی با تأثیر بر تمامی زوایای زندگی فرد و اجتماع، نوع خاصّی از سبک زندگی را پی‌ریزی می‌کند که باید بر اساس مؤلّفه‌ها و بایسته‌های آن شکل گیرد. آیت‌الله خامنه‌ای مدّظلّه‌العالی در همین راستا سبک زندگی را با رفتار اجتماعی و شیوه زیستن، عبارت اخرای یکدیگر معرفی کرده و از منظر معنویت، به اهمیت سبک زندگی انسان در رستگاری، فلاح و نجات وی اشاره نموده است. برای داشتن زندگی راحت و برخورداری از امنیت روانی و اخلاقی نیز پرداختن به سبک زندگی دارای اهمیت است. به همین منظور، مسئله سبک زندگی، مسئله‌ای اساسی و قابل توجه است (بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳). در پژوهش پیش رو، معنای مذکور مد نظر است و بنابراین «فرهنگ دینی» را طبق آن می‌توان این گونه معنا کرد: فرهنگ دینی، مجموعه علوم، معارف، هنرها و مباحث تربیتی بر پایه علم و دانش دینی و معرفت اسلامی است که متضمّن آداب و رسوم مذهبی و بومیِ مورد قبول اسلام است.

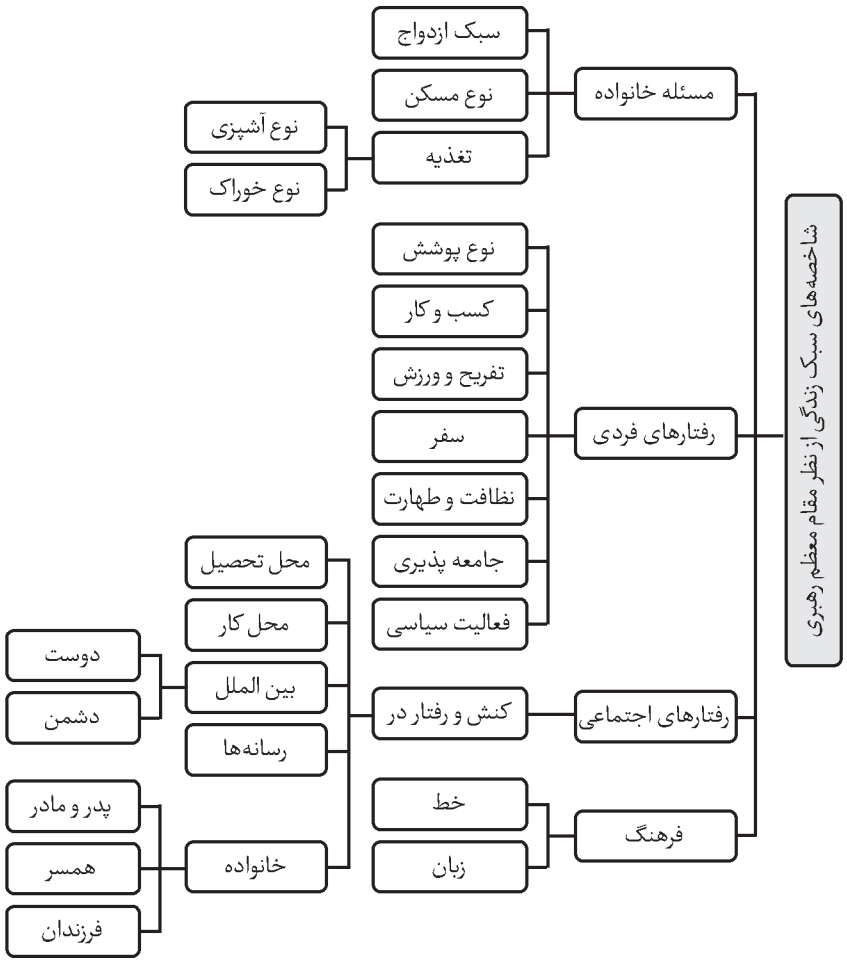

نمودار شماره ۱: ابعاد و سویه‌های مختلف سبک زندگی در اندیشه رهبری معظّم مدظله‌العالی

۲. پیشینه

ترکیب «سبک زندگی» از اصلاحات جدید قرن اخیر در حوزه اجتماعی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی است (شریفی، ۱۳۹۲، ص۱۹). در حوزه بانوان، کتب «زن و بازیابی هویت حقیقی»، «آیینه زن» و «نقش و رسالت زن» (۵ جلد) تدوین شده که گزیده بیانات رهبر معظّم انقلاب

مدظله‌العالی درباره زن و موضوعات مربوط به آن، به شیوه اسنادی ـ مروری آمده است. از مزایای این کتب، جمع‌آوری بیانات ایشان در یک کتاب یا مجموعه، البته بدون تحلیل و کشف ارتباط با دیگر بیانات است.

کتب دیگری همچون: «سبک زندگی بر اساس آموزه‌های اسلامی» (حمید فاضل قانع)، «شاخص‌های خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام» (قاسم ابراهیم‌پور) و «پیش‌درآمدی بر سبک زندگی اسلامی- ایرانی» (منصوره اولیایی) نیز بر سبک زندگی یا خانواده تأکید داشته و به عوامل تقویت آن توسط بانوان از منظر رهبری معظّم به طور ویژه نپرداخته‌اند.

مقاله «واکاوی مفهومی سبک زندگی اسلامی- ایرانی از دیدگاه مقام معظّم رهبری در آینه آیات و روایات» (محمد بنائیان‌سفید و محمدحسین یارمحمدیان، مطالعات میان فرهنگی، ۱۳۹۵ در مجله مدیریت فرهنگی، سال نهم، ش۳۰) نیز با روش تحلیل محتوای کیفی، به بررسی سبک زندگی در کلام رهبری و تطابق با آیات و روایات پرداخته است. از نقاط قوت این مقاله، ارائه راهکارهای آموزشی و تربیتی سبک زندگی اسلامی است، اما به موضوع بانوان به‌صورت اختصاصی نپرداخته و خطاب آن به مسئولین و در سطح آموزش عمومی است.

مقاله مرتبط دیگر، «سبک زندگی اسلامی در اندیشه مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی» (ابوالفضل احمدی و ابوالفضل ذوالفقاری، مطالعات میان فرهنگی، ۱۳۹۸، سال چهاردهم، ش۳۹) است که به تحقیق در زمینه سبک زندگی پرداخته و تمامی مقولات مربوطه در اندیشه رهبری معظّم را بیان کرده است. این مقاله نیز به طور خاص، به نقش بانوان دراین‌زمینه نپرداخته است.

با جستجو در سایر مقالات و کتب نیز اثری که به طور اختصاصی، به عوامل تقویت سبک زندگی اسلامی ایرانی توسط بانوان و نقش آن در تمدّن‌سازی نوین اسلامی بر اساس بیانات مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی به شیوه تحلیل محتوای سایر بیانات ایشان پرداخته باشد، یافت نشد. ازاین‌رو، تحقیق حاضر، از حیث جستجو، تحلیل و کشف نقش بانوان در تمدّن‌سازی نوین اسلامی و ارتباط بین مقوله‌های مختلف ذکرشده در بیانیه با این موضوع، دارای نوآوری است. مزیت دیگر این نوشتار را می‌توان بررسی عوامل تقویت فرهنگ دینی و تمدّن‌سازی اسلامی بانوان در خانواده، با استفاده از سایر بیانات معظّم‌له به شیوه تحلیل

محتوا، مقوله‌یابی، محوربندی و سپس بسط و تفصیل آن به روش تحلیل پیش‌رونده و در نهایت، کشف الگوی مناسب از میان یافته‌ها دانست.

ساختار این مقاله، بر مبنای بررسی سه حوزه فردی، اجتماعی و خانوادگی بانوان، تفصیل و ارتباط هرکدام با نقش و جایگاه تمدّن‌سازی آنان بر مبنای بیانیه گام دوم و سایر بیانات مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی، نتیجه‌گیری و ارائه الگوی مناسب است.

۳. روش پژوهش

این پژوهش، بر مبنای روش تحلیل محتوای کیفی صورت گرفته است که برای به دست آوردن نتایج معتبر و قابل تکرار از داده‌های استخراج‌شده از متن به کار می‌رود (رایف[1] و همکاران، ۱۳۸۱، ص۲۳). این روش، برای تحلیل پیام‌های ارتباطی متنی، صوتی و تصویری است. تحلیل محتوا معمولا به دو روش تحلیل محتوای کمی و کیفی تقسیم می‌شود. به طور اساسی، تقلیل متن به اعداد، در تکنیک تحلیل محتوای کمی، به دلیل از دست دادن اطلاعات ترکیبی و معنا، اغلب مورد انتقاد قرار گرفته است؛ بنابراین تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی مناسبی برای تفسیر محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و زمینه‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده دانست. طبق این روش، در مرحله اول، موضوعات مطرح‌شده در متون مورد نظر، کدگذاری شده و سپس با تقلیل داده‌ها به مفاهیم اصلی، مفاهیم فرعی و مقوله، در چند محور اصلی دسته‌بندی می‌شود. بر این اساس، در این پژوهش، با بررسی و تحلیل مضمون و محتوای هفت کتاب: «انسان ۲۵۰ ساله، نقش و رسالت زن (جلد ۱ و ۲)، زن و بازیابی هوّیت حقیقی، تهذیب نفس، سبک زندگی در کلام مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی و مطلع عشق»، ۵۵ سخنرانی و سه مورد از مکتوبات ایشان از پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر معظّم‌له و نرم‌افزار حدیث ولایت، ابتدا قریب به ۳۶۰ کد مرتبط با بانوان و موضوع مورد تحقیق یافت شد و پس از تقلیل داده‌ها، ۷۰ مفهوم فرعی، ۳۰ مفهوم اصلی، ۱۴ مقوله و ۳ محور اصلی به دست آمد.

1. Royal Rife.

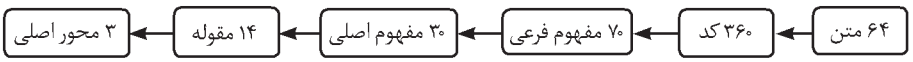

نمودار شماره ۲: بررسی روند پژوهش

طبق یافته‌ها، رهنمودهایی که با تقویت عوامل سبک زندگی مرتبط بود، در سه محور اصلی طبقه‌بندی شد:

۱. نقش فردی بانوان در تحقق سبک زندگی اسلامی- ایرانی؛

۲. نقش خانوادگی بانوان در تحقق سبک زندگی اسلامی- ایرانی؛

۳. نقش اجتماعی بانوان در تحقق سبک زندگی اسلامی- ایرانی.

ارتباط این تقسیم‌بندی و عوامل سبک زندگی در نمودار شماره ۳ آمده است.

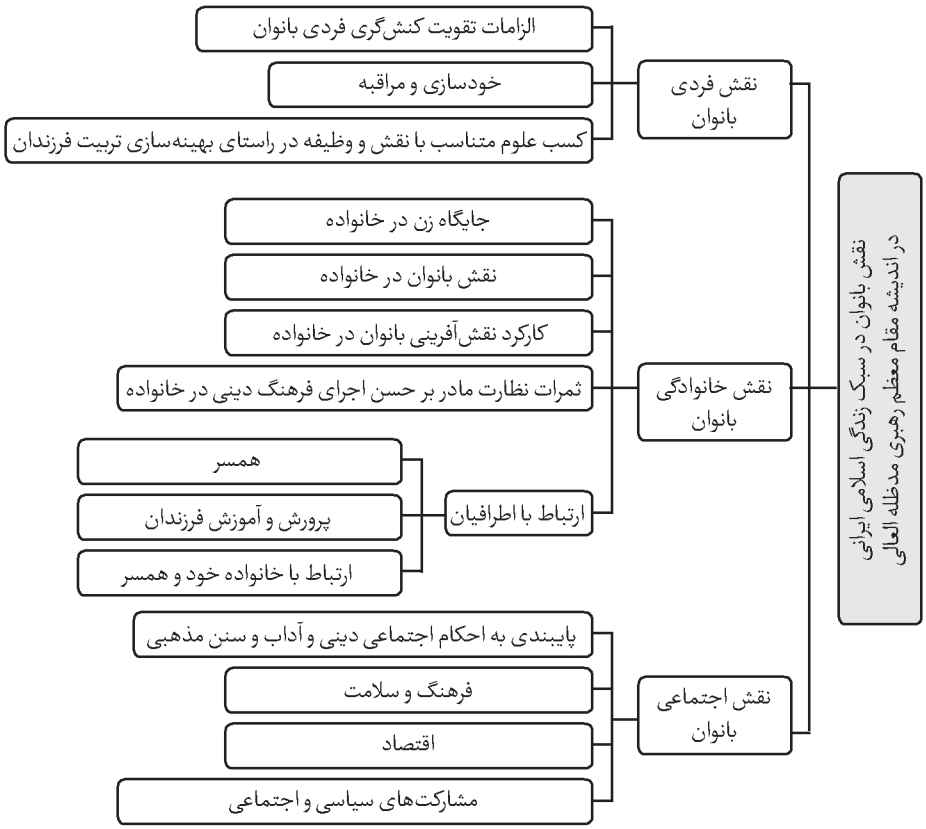

نمودار شماره ۳: نقش بانوان در سبک زندگی اسلامی ایرانی در اندیشه رهبری

۴. یافته‌های پژوهش

در اندیشه مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی، نقش بانوان در جریان سبک زندگی اسلامی دارای سه بعد نقش فردی، نقش خانوادگی و نقش فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آنان در تحقق سبک زندگی اسلامی - ایرانی است.

۴,۱. نقش فردی بانوان

از منظر مقام معظّم رهبری مدظله‌العالی، برخی از عوامل مؤثر در نهادینه‌سازی فرهنگ دینی اسلامی، شخصی و اختصاصی است و بانوان باید به برخی امور و توانمندی‌ها مجهز شده باشند که به این موارد اشاره خواهد شد.

۴,۱,۱. خودسازی و مراقبه

اولین وظیفه هر مسلمان، تربیت و تقویت بنیه دینی، اخلاقی و خودسازی است. ایشان نیاز به خودسازی و کسب تقوای بانوان را در یک دعا به تصویر کشیده (در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۹/۱/۱۸) که توجه بانوان را به معارف بلند اسلامی و الگوگیری از قرآن کریم و تعالیم دین اسلام و حضرت صدیقه طاهره علیها السلام، که مظهر علم و حکمت و معرفت است، جلب می‌کند. (بیانات در روز میلاد حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها و امام خمینی ره، ۱۳۸۹/۳/۱۳ و حدیث ولایت، ص۶۵-۶۷)

بنابراین، با استفاده از رهنمودهای رهبری معظّم، می‌توان مراحل خودسازی بانوان را این گونه عنوان کرد:

الف) عالم و عامل بودن و تقیّد نسبت به ضروریات و احکام دینی و کسب خُلقیات معنوی و انسانیِ اسلامی.

ب) تهذیب نفس و آگاهی از راه‌های نفوذ شیطان و جلوگیری از ورود آن، انجام فرائض و عبادات واجب و برخی مستحبات و دور کردن اخلاق زشت با تأسّی از بزرگان دین. (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۵، ص۶۳-۷۷)

ج) برجسته کردن ارزش‌های معنوی همچون اخلاص، ایثار، ایمان در خود، خانواده و اجتماع.

د) الگویابی مناسب در راستای تربیت روحی و تنظیم کنش و رفتار طبق تعالیم اسلامی به‌منظور نیل به سعادت دنیوی و اخروی و پیشرفت جامعه (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰). به همین منظور، رهبری معظّم، بهترین الگو را حضرت زهرا علیها السلام دانسته و ایشان را حقیقتی عظیم و نور درخشان الهی و بنده صالح و انسان ممتاز و برگزیده معرفی می‌کند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱، ص۱۰۶). همچنین شخصیت ایشان در ابعاد سیاسی، اجتماعی و جهادی را ممتاز و برجسته نامیده و ایشان را یک الگوی تمام‌عیار برای تمام زنان جهان معرفی می‌نماید (همان، ص۱۰۶-۱۱۱ و (بیانات در دیدار و عمامه‌گذاری جمعی از طلاب به مناسبت میلاد حضرت زهراسلام‌الله‌علیها، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶). بدین ترتیب، یک زن مسلمان ایرانی با هدف پی‌ریزی پایه‌های تمدّن بزرگ اسلامی، ابتدا باید با آموزش و تربیت، شخصیت دینی و دنیوی خود را ارتقا دهد.

۴،۱،۲. فراگیری علوم روز و کسب معارف اسلامی

معظّم‌له علاوه بر تأکید فراوان نسبت به فراگیری علوم مفید روز و ارتقای سطح دانش همه اقشار ملت به‌ویژه جوانان (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۴)، علم و دانش را به‌عنوان مهم‌ترین ابزار پیشرفت و اقتدار ملّی معرفی و به افزایش بصیرت درباره اوضاع کنونی و گذشته تاریخی نزدیک توصیه می‌فرماید (بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری، ۱۳۹۴/۸/۲۰)؛ چراکه «خردورزی و تمسک به دانش بشری و تجارب عقلایی، مورد تأکید اسلام است و وحی، مایه شکوفایی عقل محسوب می‌شود. ازاین‌رو، تمدّن‌سازی و پیشرفت اسلامی، افزون بر تکیه به اصول، ارزش‌ها و تعالیم اسلامی، مبتنی بر عقل و دانش بشری نیز هست» (دفتر حفظ و نشر، ۱۳۹۷). بنابراین بانوان جوان، به‌عنوان نیمی از جوانان، مشمول این خطاب خواهند بود. علاوه بر آن، قرآن کریم نیز با عبارات مختلفی، امر به کسب علم و دانش کرده و آن را مایه تقرّب و خداپرستی می‌شمارد (فاطر:۲۸). همچنین در احادیث، مرکّب علما دارای رجحان بر خون شهدا معرفی شده است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۲، ص۱۴)

علاوه بر آن، موضوع وجوب کسب علم برای مسلمانان، جایگاه و مقام علما و ثواب

علم‌آموزی و نیز فضیلت راویان حدیث و علوم اسلامی بر سایر علما (طباطبایی، ۱۳۸۴، ص۱۱-۱۶) در احادیث و روایات، ثابت می‌کند که کسب، حفظ و نشر علوم و معارف اسلامی و دیگر علوم، متناسب با نقش و مسئولیت در راستای بهینه‌سازی تربیتی و آموزشی، امکان تقویت، انسجام و نشر معارف الهی اسلام در آینده جامعه ایرانی اسلامی و تمدّن‌سازی نوین اسلامی را به دست بانوان افزایش خواهد داد.

۴،۲. نقش خانوادگی بانوان در تحقق سبک زندگی اسلامی. ایرانی

در آموزه‌های اسلامی، تأکید فراوانی به تشکیل خانواده، آینده‌نگری و زندگی هدفمند و اهتمام به حیات طیبه شده است. رهبری معظّم مدّظلّه‌العالی نیز دراین‌زمینه معتقد است با رواج روش‌های اسلامی، خانواده‌ها مستحکم‌تر، بهتر، قوی‌تر و محیط امن‌تری برای فرزندان و کودکان خواهد شد. (بیانات در خطبه عقد، ۱۳۷۸/۱/۱۵)

درباره نقش بانوان در کارکردهای خانواده از منظر رهبری معظّم نیز می‌توان به مواردی همچون: «تأمین امنیت و آرامش روانی (۱۳۹۳/۱/۳۰ و ۱۳۷۹/۱۱/۱۶)، مهر و محبت (۱۳۷۵/۱۲/۲۰)، ایجاد محیط امن برای هدایت، تعالی و کمال (۱۳۷۶/۵/۲۰)، پرورش جسمانی (۱۳۷۷/۹/۲۳)؛ پرورش روحی و روانی: پرورش انسان‌های باعاطفه (۱۳۷۵/۱۲/۲۰)، بی‌عقده، خوش‌روحیه، سالم از لحاظ روحی، روانی و اعصاب (۱۳۷۱/۹/۲۵ و ۱۳۷۶/۱۲/۱۸)؛ تربیت معنوی و اخلاقی: تقویت ایمان و دین‌باوری (۱۳۷۹/۱۱/۱۲)، پرورش اخلاقی و معنوی (۱۳۷۶/۹/۱۳ و ۱۳۷۹/۳/۳۰)، شکل‌دهی هویت و شخصیت انسان (۱۳۷۹/۱۰/۱۵)؛ پرورش فرهنگی و اجتماعی: انتقال و حفظ اصول و عناصر اصلی تمدّن و فرهنگ (۱۳۷۷/۱/۲۶)، انتقال سنّت‌ها (۱۳۷۴/۵/۲۴) و زمینه‌سازی رشد علمی: مأنوس کردن بچّه‌ها با کتاب (۱۳۷۴/۲/۲۶)» اشاره کرد. (هادی‌اطهر و همکاران، ۱۳۹۶، ص۳۱۸-۳۱۹)

باید توجه داشت که خانواده بر فرد اثر گذاشته و او نیز اجتماع را تحت تأثیر قرار خواهد داد. شهید مطهّری معتقد است که فرد و جامعه بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند و جامعه، حقیقتی جدای از حقیقت و ماهیت افرادش ندارد و این افراد جامعه هستند که اصالت دارند

و اجتماع، ترکیبی متشکل از افراد است (زکریایی، ۱۳۸۹، ص۶۳ و ۲۱۴). البته یک نمونه عینی کنش فرد و اجتماع به تأثیر و تأثّر جوانان و جامعه در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران است. (رکن‌الدینی، ۱۳۸۳، ص۶۱)

بدین ترتیب، برای تحقق تمدّن نوین اسلامی، آموزش و تربیت را باید از نهاد خانواده آغاز کرد تا فرد از همان ابتدا، با الگویی مشخص و مطمئن، ساختار زندگی خود را پی‌ریزی و طبق یک نظم منطقی، پله‌های تعالی روحی و معنوی و سعادت دنیوی و اخروی را طی کند. در همین موضع، نقش بانوان، چه در زمینه اصلاح فردی و چه اصلاح تک‌تک اعضای خانواده، بسیار پررنگ می‌نماید؛ زیرا کنش فرد در زندگی فردی و اجتماعی را شاید بتوان نتیجه زحمات بانوی خانه دانست (روم:۲۱). وی می‌تواند مهارت سبک زندگی اسلامی ایرانی، معنویات، اخلاقیات و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در وجود همسر و فرزندان نهادینه کند و یا با سهل‌انگاری و ترویج فرهنگ غیردینی و سبک زندگی غربی در زندگی، نهال بی‌تفاوتی نسبت به مسائل اجتماعی، سیاسی و امور دینی را در وجود افراد خانواده رشد دهد. بانوی خانه همچنین با آموزش و اجرای کامل قانون، نظم، نظارت اجتماعی و برقراری روابط اجتماعی سالم در راستای فرهنگ اسلامی ایرانی به افراد خانواده، آنان را افرادی جامعه‌پذیر، مفید و موفق در ارتباطات اجتماعی تربیت خواهد کرد. ارتقاء مسئولیت‌پذیری باید با توجه به گروه سنی و شغلی انجام پذیرد. (بر اساس بیانات معظم‌له به نقل از بنائیان‌سفید و یارمحمدیان، ۱۳۹۵، ص۷۸)

با توجه به بیانات ایشان، برخی از لوازم تربیت خانواده توسط بانوان، نجابت، پاکدامنی، تقوا و بلندنظری است (در دیدار خانواده برادران حفاظت، ۱۳۷۷/۷/۲۱، به نقل از بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۳، ج۳، ص۵۵). عامل مورد نیاز دیگر در امر آموزش، ترویج فرهنگ زندگی اسلامی شامل عفت‌ورزی، حیا، حجاب، متانت زن مسلمان، غضّ بصر و حفظ عفت در فرد مسلمان است (نور:۳۰-۳۱). ضمن اینکه طبق فرمایش امام صادق علیه‌السلام، بانوی صالحه، یکی از دو عامل پیشرفت خانواده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۷۳، ص۶۰). رهبری معظّم با بیان کمالات معنوی و خصوصیات دینی و اخلاقی حضرت زهرا علیهاالسلام و معرفی ایشان به‌عنوان الگوی کامل زن مسلمان، به نقش‌های

مختلف حضرت در زندگی خانوادگی اشاره کرده و جمع بین رفتار صحیح با همسر و فرزندان و عبادت خالصانه را نکته‌ای مهم در زندگی این بانوی بزرگ می‌داند. (در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۸/۹/۲۲)

در علوم اجتماعی، جایگاه هر فرد در زندگی، از دو منظر واقعیت وجودی و نقش، بررسی شده و از هر دو منظر نیز وظایف خاصی برای او تعریف می‌شود. در نظام خانواده اسلامی ایرانی، زن از جایگاه خاصی برخوردار است و رهبری معظّم نیز بر این امر تأکید ویژه دارد (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰، به نقل از حسن‌خانی، ۱۳۹۲، ج۱۴، ص۲۰۲). بر این مبنا، در تحلیل محتوای بیانات رهبری معظّم، نقش‌های مختلفی برای بانوان در زندگی خانوادگی یافت شد که همگامی با همسر در امور دینی و دنیوی؛ مدیریت اقتصادی، بهداشت، سلامت جسمی و روانی اهل منزل؛ تربیت دینی و فرهنگی اهل خانه؛ نهادینه کردن تلاش در راستای پیشرفت علمی و معنوی همسر و فرزندان و نهادینه‌سازی جامعه‌پذیری اسلامی در خانواده، از جمله مهم‌ترین آنهاست.

به طور خلاصه می‌توان گفت:

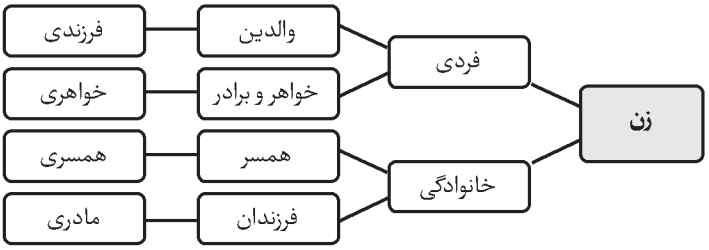

نمودار شماره ۴: نقش زن بر حسب نوع ارتباط با خانواده

بنابراین نقش خانوادگی زنان به دو دسته نقش مادری و همسری و همچنین نقش پرورشی، آموزشی و فرهنگی زن در خانواده، قابل تقسیم است که در ادامه توضیح داده می‌شود.

۴،۲،۱. نقش مادری بانوان در خانواده

«بنیادی‌ترین واحد تشکیل‌دهنده جامعه، خانواده است که نقشی بی‌بدیل در تولید، حفظ و ارتقای فرهنگ جامعه دارد.» (دفتر حفظ و نشر آثار، ۱۳۹۷) در میان افراد خانواده، کودک

بیشترین زمان خود را در خانه می‌گذراند. وی با مشاهده رفتارها و کنش‌های اعضا، آن را تقلید کرده و پس از کسب عادت، تجربه و مهارت، آنها را به نمودار رفتاری تبدیل می‌سازد. تربیت خانوادگی، بیش از هر تربیت دیگری، از دوام و استمرار برخوردار است (فضل‌الله، ۱۳۷۹، ص۱۲۹). پس خانواده، زمینه‌ساز رفتارهای اجتماعی و حلقه اتصال فرد و جامعه بوده و کیفیت و میزان تربیت و آموزش فرد در این واحد، به میزان علم، آگاهی و تجربه مربی (مادر)، وابسته و مشروط است.

تقوا، پرهیزگاری، دوری از گناه، انس با خدا، قرآن و دعا، تسلیم در برابر اوامر الهی و توجّه به معنویّت، از امور اصلی تقیّد به فرهنگ دینی است که رهبری معظّم برای تعلیم به فرزندان، بر آن تأکید نموده است (درس خارج فقه ۱۳۹۲/۳/۶). همچنین می‌توان به مفاهیم علاقه خداوند به انسان، عدل الهی، مکان‌های خاص و مراسم عبادی، شیطان و بهشت و دوزخ نیز اشاره کرد (باهنر، ۱۳۸۵، ص۸۴-۱۲۲). پرهیز از اعمالی مانند دروغ و غیبت، اظهار تذلّل در پیش غیرخدا، طمع به مال، بداخلاقی، اهانت به دیگران و کوچک کردن شخصیت خود نزد مقامات دنیوی نیز از مواردی است که نباید در مقابل کودکان انجام شود؛ زیرا موجب نهادینه شدن این اعمال در وجود آنان می‌گردد (درس خارج فقه، ۱۳۹۲/۳/۶، به نقل از پارسافر و صداقتی‌نیا، ۱۳۹۵، ص۲۸-۲۹)

۴،۲،۲. نقش همسری بانوان در خانواده

زن پس از ورود به محیط زندگی مشترک، علاوه بر حفظ هویت خود، نقش همسری را خواهد پذیرفت. ضمن اینکه حسب فرموده امام علی علیه‌السلام: «**جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعُّلِ**؛ جهاد زن، خوب شوهرداری کردن است». (کلینی، ۱۴۰۷، ج۵، ص۹)

از منظر رهبر معظّم انقلاب مدّظلّه‌العالی، از وظایف زن مسلمان، رکنیّت اساسی خانواده، تربیت فرزندان و هدایت و تقویت روحی شوهر است (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰ به نقل از بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۳، ج ۳، ص۴۷). از توصیه‌های دیگر ایشان به همسران، مهرورزی، وفاداری، شریک دانستن یکدیگر در سرنوشت، حذر از گره‌اندازی در زندگی، صبر، متانت، چشم‌پوشی از مشکلات بی‌اهمیت، احترام متقابل، اعتماد، مراقبت اخلاقی، غمخواری، یاری

یکدیگر در موفقیت‌های دینی و دنیوی، حفظ اسرار، حریم‌داری و عفاف، توصیه به صبر، رفع متقابل نیازهای جنسی و روحی و نگرش به ازدواج به‌عنوان یک ارزش اسلامی و دینی است. (حاج‌علی‌اکبری، ۱۳۹۰، خلاصه از کل کتاب)

۴،۲،۳. نقش پرورشی، آموزشی و فرهنگی زن در خانواده

امام راحل﵀، زن را بهترین مربّی روح و نفس آدمی، تأثیرگذارترین فرد بر رستگاری جوامع انسانی، انسان‌سازی در ردیف قرآن، شکوفاگر استعدادهای نهفته بشری و سازنده افراد جامعه اسلامی می‌داند (مکتبی و هدایتی، ۱۳۸۷، ص۵۸). بر این مبنا، زن، مربّی خانواده است و این وظیفه به‌اندازه تشکیل جامعه متمدّن اسلامی، اهمیت دارد. (سخنرانی در جمع مداحان به مناسبت روز زن، ۱۳۸۴/۵/۵)

در بحث تعلیم، ارکان آموزش شامل: معلم و مرّبی، روش‌ها، مدّت تعلیم، ابزار کمک‌آموزشی، نحوه نهادینه‌سازی و به‌کارگیری محتوای تعالیم است. محیط خانه، نسبت به سایر مراکز آموزشی، از شرایط و موقعیّت‌های ویژه‌ای همچون: ارتباط دائمی و عاطفی بین مربّی و متربّی، نظارت مستقیم و مستمر بر کنش و رفتار متربّیان، پیوند خونی، شناخت کامل مربّی از روحیات، عواطف و نیازهای مختلف متربّیان و همچنین امکان کنترل تغذیه برخوردار است. از منظر مقام معظّم رهبری مدّظلّه‌العالی والدین به طور طبیعی، محتوای ذهن، فکر، عمل، معلومات، اعتقادات و مقدّسات را به نسل‌های بعد منتقل می‌کنند. ایشان دراین‌زمینه به سوره مبارکه طور، آیه ۲۱ اشاره می کند. رهبری معظّم مدّظلّه‌العالی بر ارتقای سطح معلومات و بینش مادران تأکید فراوان دارد؛ زیرا آنان را از تمام واحدهای آموزشی اجتماع، بالاتر و قوی‌تر می‌شمارد (سخنرانی در جمع مداحان به مناسبت روز زن، ۱۳۸۴/۵/۵). به همین دلیل، ایشان خانواده و مادر را تعیین‌کننده سرنوشت یک جامعه و پایه‌گذار تمدّن اصیل می‌داند (کربلایی‌نظر، ۱۳۹۰، ص۱۷۷-۱۸۱) که لازم است به طرز صحیحی از این ظرفیت خدادادی استفاده شود.

از دیگر علوم مورد نیاز، فراگیری اجمالی روان‌شناسی و علوم تربیتی برای آشنایی با نیازها و خواسته‌های طبیعی فرزندان در سنین مختلف و راه‌های صحیح برخورد با مسائل مربوط

و همچنین انتخاب مؤثرترین شیوه برای تربیت دینی و اجتماعی فرزندان و یاری در حل مشکلات است.

آشنایی با علوم اجتماعی نیز برای جامعه‌پذیری خود و خانواده، بسیار مهم و حیاتی است. در واقع، افراد جامعه باید اخلاق و رفتار صحیح با دیگران را فراگیرند تا در تعامل اجتماعی موفق باشند. می‌توان گفت کارکرد اخلاقی فرزندان، نتیجه مهمّ فرآیند جامعه‌پذیری آنان توسط والدین است و تفاوت‌های فردی، در رفتارهای اخلاقی، تفاوت درونی‌سازی اخلاقی و رشد خودآگاهی آنان ظاهر می‌شود. (گروه مؤلفان، ۱۳۸۸، ص۴۷۲)

یکی دیگر از ظرایف کاربردی و مهم در امر تربیت از منظر رهبری معظّم، اهتمام به مطالعه، خواندن کتب مفید و انس با کتاب و گسترش فرهنگ کتابخوانی است (حدیث ولایت، ۱۳۷۴/۶/۲۱، ص۵۸)؛ زیرا مطالعه و تحصیل، علاوه بر ارتقای سطح معلومات والدین، موجب تشویق و ترغیب فرزندان به مطالعه و تحصیل علوم نیز خواهد بود.

کسب و فراگیری اطلاعات اجمالی درباره پیشگیری و کنترل بیماری‌های جسمی و روحی، مسائل مربوط به بهداشت فردی و جمعی و مهارت تهیه و آماده‌سازی غذای مطلوب، حلال، تمیز و سالم متناسب با فرهنگ دینی نیز در راستای آموزش‌هایی است که برای سلامتی، افزایش توان مدیریتی و هدایت امور داخلی خانواده توسط بانوان لازم می‌نماید.

با توجه به موارد ذکرشده، بالا رفتن سطح اطلاعات و آگاهی بانوی خانواده، موجب اطمینان و تأثیرپذیری بیشتر اعضای خانواده از ایشان می‌گردد: «آیا از تو پیروی کنم تا از آنچه به تو تعلیم داده شده و مایه رشد و صلاح است، به من بیاموزی؟» (کهف:۶۶)

۴،۲،۴. حفظ انسجام و ارتباطات بین نسلی

اکنون که خانواده به دلیل محدودیت‌های مدرنیته، از خانواده گسترده، به خانواده هسته‌ای متمایل شده و انسجام و ارتباط بین فامیلی تضعیف گردیده، برای حفظ اتحاد و همبستگی بین نسل‌ها، به تدابیر خاصی نیاز است. از سوی دیگر، قدرت نفوذ و محبوبیّت خاصّ مادر بین اعضای خانواده، خواسته یا ناخواسته، وی را تبدیل به الگویی عینی و ملموس برای فرزندان و نسل‌های بعد خواهد کرد. بنابراین علاوه بر گفتار، کنش و نگرش

وی نیز بر اطرافیان او تأثیرگذار است. پس در عمل نیز مربّی آموزه‌ها و قوانین و هنجارهای فرهنگ دینی است که رهبری معظّم بر آن تأکید دارد (در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۹۲/۲/۱۱، به نقل از پارسافر و صداقتی‌نیا، ۱۳۹۵، ص۳۳). بنابراین، حفظ ارتباط عاطفی، احترام و صله رحم از سوی مادر، بهترین الگو برای فرزندان است تا ضمن آموزش وظایف خود در قبال والدین و بزرگان، از برکات تجربه آنان نیز بهره‌مند گردند. (اسراء:۲۳-۲۴)

۴،۲،۵. ثمرات کنش‌گری زنان در اجرای سبک زندگی اسلامی ـ ایرانی و فرهنگ دینی

در واقع، آموزش و پرورش روحی و جسمی، بدون مداومت و پی‌گیری بر اجرای آموزه‌ها، بازخورد چندانی نخواهد داشت. بنابراین، بانوان پس از تربیت روحی خویش، باید بر حسن اجرای قوانین، رفتارها و هنجارهای سبک زندگی اسلامی- ایرانی اطرافیان نظارت کافی توأم با تشویق داشته باشند تا در نهادینه کردن آموزش‌ها در وجود اعضای خانواده، موفق گردند. یکی از بارزترین موارد دراین‌زمینه، صرفه‌جویی و مدیریت مصرف است که ضمن حفظ سرمایه خانوادگی، در بهبود اقتصاد کشور نیز تأثیر بسزایی خواهد داشت (بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام، ۱۳۹۱/۵/۳). برقراری امنیّت دینی، جسمی، روحی و روانی نیز نمونه دیگری از ثمرات اجرای فرهنگ دینی به‌صورت وسیع در سطح جامعه به شمار می‌رود. ثمره دیگر، دوام و استحکام پیوندها و روابط خانوادگی در نسل‌های مختلف است. (پارسافر و صداقتی‌نیا، ۱۳۹۵، ص۲۶)

قابل ذکر است که افراد، علاوه بر شناخت جایگاه و وظیفه خود، نحوه احترام به دیگران و رعایت حقوق افراد جامعه را نیز در محیط خانواده آموزش دیده و جامعه‌پذیری اسلامی را در وجود خود نهادینه می‌سازند. بنابراین، موفقیت نهادهای آموزشی و پرورشی در تثبیت هنجارها و نهادینه کردن اصول زندگی اجتماعی و فرهنگی، در گروه افرادی که در سطح همگونی از فرهنگ و تربیت خانوادگی قرار داشته باشند، بیشتر خواهد بود.

۴،۳. نقش اجتماعی زنان در تحقق سبک زندگی اسلامی ایرانی

دسته‌ای از توصیه‌ها، به ارتباط و تعامل بانوان با اجتماع اشاره دارد. برای کنش صحیح اجتماعی بانوان، نیاز به پیش‌زمینه‌هایی همچون: آگاهی و تقید به احکام فقهی- اجتماعی،

فرهنگ و سلامت، شیوه صحیح مشارکت سیاسی و اجتماعی و لزوم پایبندی به اجرای آنها حس می‌شود. آیت‌الله خامنه‌ای مدظلّه‌العالی در مورد ارتقای کنش‌گری اجتماعی بانوان، به مسئولین توصیه فرمود تا به اعتلای سطح معارف و فرهنگ دینی بانوان همت گمارند (انتصاب اعضای هیأت امنای مرکز علوم اسلامی جامعه الزهراسلام‌الله علیها، ۱۳۸۰/۷/۲۵، مکتوبات حدیث ولایت، ۱۳۹۲ ص۶۳).

دین در مقام هدایت الهی، دگرگونی گسترده‌ای در اندیشه و روح انسان‌ها پدید می‌آورد که نظام شناخت و باورها، ارزش‌ها، گرایش‌ها، رفتارها و کردارهای آنان را دربرگرفته و در پرتو آن، استعدادهای درونی و فطری انسان‌ها شکوفا و هدایت شده و در مسیری خاص به تکامل می‌رسد (فاضل قانع، ۱۳۹۲، ص۳۳). همچنان‌که دین اسلام بر رفتار فردی و ارتباط اجتماعی و تعامل افراد درون جامعه، دستور و الگو دارد و تکلیف مسلمانان را در معاشرت، کیفیت زندگی فردی، نحوه تغذیه، پوشش، تحصیل، روابط با حکومت، با یکدیگر و در معاملاتشان معیّن و راه بر تقلید از غربی‌ها بسته است. (دفتر حفظ و نشر آثار، ۱۳۹۸، ص۲۰)

۴،۴. فرهنگ

حوزه فرهنگ، یکی از موضوعات مورد توجه ویژه رهبری معظم است:

«مسئله فرهنگ، مهم است؛ زیرا اساس ایستادگی و حرکت نظام اسلامی، مبتنی بر حفظ فرهنگ اسلامی و انقلابی و تقویت جریان فرهنگی مؤمن و انقلابی است.» (در دیدار با نمایندگان مجلس خبرگان، ۱۳۹۲/۱۲/۱۵)

ایشان در تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نیز با اشاره به فرهنگ به‌مثابه هویت و روح کلی جامعه، تغییرات اجتماعی را تحت تأثیر عواملی می‌داند که فرهنگ، اولین آنها است (دفتر حفظ و نشر، ۱۳۹۷). در این حوزه، آزادی، عدالت، خردورزی، اخلاق‌گرایی، اعتدال، خرافه‌ستیزی و استفاده صحیح و کاربردی از اوقات فراغت با هدف رسیدن به آرامش و تجدید قوای جسمی و روحی، شکوفایی استعدادها و ارتقای مهارت‌های شناختی، رشد اجتماعی و بازشناسی شخصیت، از مواردی است که کسب اطلاعات کافی بانوان در آن امور، به جامعه‌پذیری و کنش فرهنگی صحیح آنان کمک خواهد کرد.

۴،۵. مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی

آشنایی و اطّلاعات کافی از موضوعات مربوط به ارتباطات اجتماعی و سیاسی همچون: حفظ محیط زیست و چگونگی مشارکت در توسعه پایدار، آشنایی با حوزه سیاست امت اسلامی و آگاهی سیاسی از روابط داخلی و امور بین‌الملل نیز برای بانوان لازم است (بیانات در کنگره جهانی زن، ۱۳۶۶/۱۱/۱۷ به نقل از بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۳، ج ۳، ص۵۲)؛ زیرا با مهارت‌افزایی و تقویت بنیه علمی دراین‌زمینه‌ها، علاوه بر افزایش مشارکت مؤثر بانوان در انتخابات سرنوشت‌ساز، فعالیت مثبت در فضای مجازی، مقابله با فتنه، راهپیمایی‌های حمایتی از آرمان‌های انقلاب، نظام اسلامی و دنیای اسلام، موجب ایفای نقش فعال و تعیین‌کننده ایشان در همراه نمودن خانواده نیز خواهد بود. (بیانیه گام دوم)

امام خمینی﵀ نیز بارها به نقش مستقیم و غیرمستقیم زنان در پیروزی و پیشبرد نهضت، اعم از حضور فعّال و پرشور در عرصه‌های مختلف انقلاب، انگیزه‌بخشی و تشویق مردان در دوران قبل و پس از انقلاب، ایام جنگ تحمیلی و مقاومت اشاره کرده و پیروزی نهضت را مدیون زنان دانسته و آنان را پیشگامان اصلی انقلاب می‌نامد (مکتبی و هدایتی، ۱۳۸۷، ص۲۴-۴۴). رهبری معظم نیز پیروزی انقلاب را نتیجه نیروی ایمان و اراده زن مسلمان ایرانی دانسته و اکنون نیز انقلاب را محتاج همان نیرو خوانده است (خطبه نماز جمعه تهران، ۱۳۵۹/۴/۱۳). همچنین ایشان، در این برهه از زمان به مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان تأکید کرده و دخالت زنان در صحنه سیاسی و اجتماعی را واجب می‌داند (حسن‌خانی، ۱۳۹۲، ج۱۴، ص۱۹۹). با توجه به این مطالب، نقش زیربنایی بانوان در تغییر فرهنگ جامعه به سمت و سوی فرهنگ دینی اثبات می‌گردد.

۴،۶. اشتغال و کارآفرینی

زن مسلمان ایرانی، علاوه بر تقویت و نهادینه‌سازی فرهنگ دینی و اسلامی در وجود خود، با کسب علوم نافعی که معطوف به نیازهای بومی و واقعی باشد (بیانات در دیدار با جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها، ۱۳۹۸/۳/۸)، می‌تواند با کارآفرینی و اشتغال به

فعالیت‌های اقتصادی متناسب با شأن زن مسلمان ایرانی، با قید عدم تضاد و تعارض با زندگی خانوادگی و دینی خود، در پیشرفت اقتصادی خویش، خانواده و جامعه موثر باشد. رهبر معظم، کسب علم برای بانوان را خوب و در برخی موارد، اشتغال به برخی امور مانند پزشکی در کنار همسرداری خوب و تربیت صحیح فرزند طبق موازین اسلامی را نیز لازم می‌داند (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۹/۲۵ به نقل از بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۳، ج۱، ص۷۵)

در پایان این بحث، نمودار نقش و محدوده اثرگذاری زن در سبک زندگی خانواده آورده می‌شود:

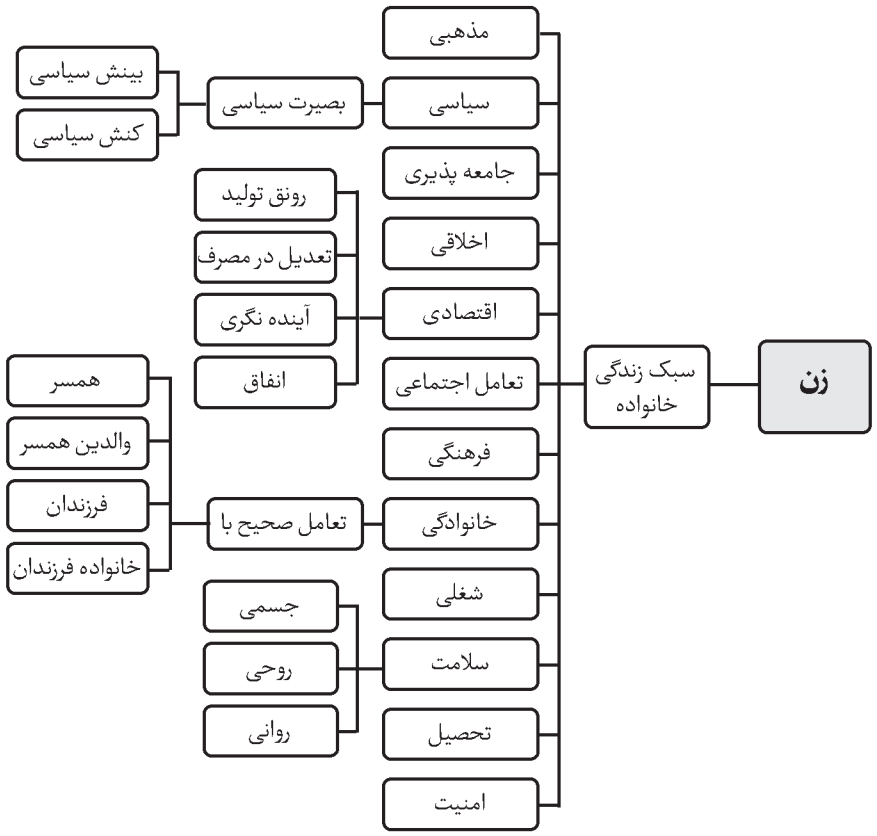

نمودار شماره ۵: حدود اثرگذاری بانوان در سبک زندگی خانواده

نتیجه‌گیری

این پژوهش با دغدغه کشف نقش و وظیفه بانوان در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی و آرمان‌های رهبر معظم انقلاب و داشتن سهمی در موفقیت گام دوم انقلاب، با بررسی هفت مسئله مذکور در بیانیه و با توجه به جایگاه بانوان در خانواده و نیروی انسانی اجتماع، به این نتیجه رسید که تلاش بانوان، علاوه بر مواردی همچون: علم، پژوهش و ...، در زمینه ارتقاء و تقویت سبک زندگی خانواده در پیشرفت انقلاب اسلامی و تمدّن‌سازی، با امکان تلفیق همه موارد با یکدیگر، بیشترین ارتباط و تأثیر را دارد. بدین گونه که معنویت، اخلاق، علم، پژوهش و اقتصاد را به‌صورت مستقیم و دیگر موارد را با هدایت صحیح خانواده بر سبک زندگی بیفزایند تا به تعالی آن و هدف تمدّن‌سازی مذکور در بیانیه گام دوم دست یابند.

به همین منظور، پس از تحلیل یافته‌ها، این نتیجه به دست آمد که بانوان به دلیل نقش انسان‌سازی و تربیتی خود، نیاز به دسترسی به آموزش‌های صحیح علمی، معنوی و تربیت اسلامی و همچنین تقویت و نهادینه‌سازی فرهنگ دینی خود دارند. این آموزش‌ها نیز باید شامل خودسازی، تربیت نفس و آمادگی برای تمدّن‌سازی باشد. این روش، الزامات و بایسته‌هایی نیز دارد که باید انجام گردد.

نکته دیگر اینکه برای پی‌ریزی تمدّن نوین اسلامی، درک قدرت تمدّن‌سازی بانوان و اهمّیت جایگاه آنان در خانواده و ارج نهادن به این سرمایه انسانی از سوی جامعه بسیار مهم است؛ زیرا ریشه‌های تمدّن اصیل اسلامی در خانواده، مستحکم خواهد شد. بنابراین، باید سرمایه اجتماعی گرانقدری به نام خانواده اصیل را با هدایت و مراقبت رکن مهم آن یعنی بانوی خانواده، حفظ کرد و به رشد و تعالی رساند.

با توجه به یافته‌های این مقاله، که ناظر بر نقش مهم زن در تمدّن‌سازی و نیز اجرای سبک زندگی سالم است، تدوین دروس کاربردی برای دختران، با موضوعات آموزش علوم متناسب با نقش‌ها و وظایف آینده آنان، ضروری می‌نماید. انتخاب روش آموزش و ارتقای سطح علمی و دینی و تجربی بانوان، بر مبنای فرهنگ دینی اسلامی- ایرانی، بهترین راه برای جامعه‌پذیری ایفای نقش دراین‌زمینه است. همچنین تهذیب و پرورش صحیح دینی بانوان از نوجوانی، جامعه‌ای سالم و تمدّنی نوین و اسلامی را پی‌ریزی خواهد کرد.

همچنین از اصول مورد نیاز بانوان برای موفقیت در امر آموزش، پرورش و تربیت فرزندان بر مبنای فرهنگ غنی اسلامی- ایرانی در خانواده، خودسازی و مراقبه، کسب علوم متناسب با نقش مادری و همسری، افزایش مهارت، تربیت صحیح فرزندان، یاور همسر در امور دینی و دنیوی و نیز نظارت بر حسن اجرای این موارد در افراد خانواده است.

موضوع دیگر اینکه رواج و تقویت همه‌جانبه فرهنگ دینی اسلامی در ایران، موجب یکدستی و یکپارچگی جامعه و افزایش اعتماد و آرامش افراد برای ورود به عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و کسب راحت‌تر و سریع‌تر موفقیت در این عرصه‌ها خواهد شد. از برکات دیگرِ آن، تأثیر قطعی در دوام و پویایی زندگی زناشویی همسران و در نتیجه، آرامش اعضای خانواده و روشن بودن آینده فرزندان است. توجه به این نکات باعث می‌شود اهدافی که در بیانیه گام دوم انقلاب به آنها اشاره شده است، دست‌یافتنی‌تر و ملموس‌تر خواهد شد.

با توجه به مطالب ذکرشده در این نوشتار، می‌توان الگویی مناسب برای تقویت فرهنگ دینی جامعه با توجه به اهمیت خانواده و نقش بی‌بدیل بانوان در این راستا ارائه داد:

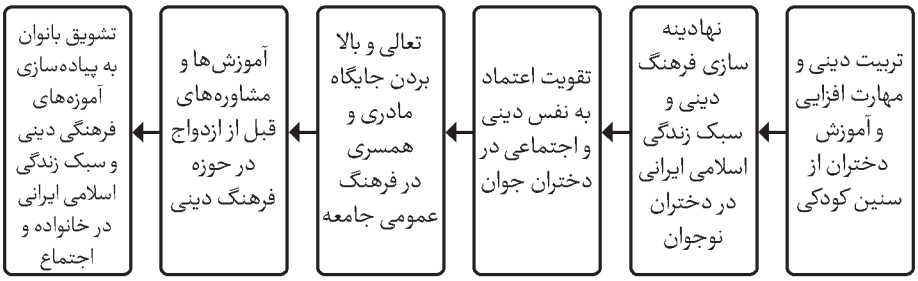

نمودار شماره ۶: الگوی پیشنهادی ارتقای سطح فرهنگ دینی خانواده و جامعه

طبق این الگو، باید فرزندان دختر را از سنین کودکی، با فرهنگ دینی اسلامی آشنا نمود و در ادامه فرایند رشد نیز باید نهادینه‌سازی، اقدام، کسب مهارت‌ها و علوم متناسب با این فرهنگ را ادامه داد. علاوه بر آن، باید به تثبیت و تعالی جایگاه مادران در خانواده و اجتماع نیز همّت گمارد؛ چراکه بدون آن، اثرگذاری بانوان بر خانواده و جامعه، چندان مطلوب و موفق نخواهد بود.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی.

صحیفه سجادیه همراه با رساله حقوق (۱۳۹۰ش)، ترجمه: ابوالحسن شعرانی و اسماعیل منصوری لاریجانی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.

کتاب

۱. ابن‌خلدون، ابوزید عبدالرحمن بن محمد (۱۳۸۳ش)، *العبر: تاریخ ابن‌خلدون*، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۲. بانکی‌پورمنفرد، امیرحسین (۱۳۹۳ش)، *نقش و رسالت زن ۱: عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی-اسلامی، برگرفته از بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای* مدّظلّه‌العالی، (جلد اول)، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، نسخه الکترونیکی اثر: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدّظلّه‌العالی، ارائه در سایت: https://ir.Khameneibook ، تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۳۰.

۳. ـــــــــــــــــ (۱۳۹۳ش)، *نقش و رسالت زن ۳: زن و خانواده: گزیده بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای* مدّظلّه‌العالی، (جلد سوم)، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

۴. باهنر، ناصر (۱۳۸۵ش)، *آموزش مفاهیم دینی همگام با روان‌شناسی رشد*، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

۵. پارسافر، مسعود و صداقتی‌نیا، حمید (۱۳۹۵ش)، *فصل بذرپاشی: گزیده‌ای از رهنمودهای حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای* مدّظلّه‌العالی در *باب فرزند*، یزد: سیمای خورشید.

۶. جان‌احمدی، فاطمه (۱۳۸۶ش)، *تاریخ فرهنگ و تمدّن اسلامی*، تهران: نشر معارف.

۷. حاج‌علی‌اکبری، محمدجواد (۱۳۹۰ش)، *مطلع عشق: گزیده‌ای از رهنمودهای آیت‌الله خامنه‌ای به زوج‌های جوان*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۸. حسن‌خانی، نورالله (۱۳۹۲ش)، *سرمایه‌های فکری، معنوی و انسانی در اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای* مدّظلّه‌العالی، تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر.

۹. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷ش)، *گام دوم انقلاب: شرحی بر بیانیه گام دوم انقلاب*، تهران: مرکز چاپ سپاه.

۱۰. ـــــــــــــــــ (۱۳۹۱ش)، *انسان ۲۵۰ ساله*، گردآوری و تنظیم: مرکز صهبا، تهران: مؤسسه ایمان جهادی.

۱۱. ـــــــــــــــــ (۱۳۷۵ش)، *تهذیب نفس از منظر مقام معظّم رهبری* مدّظلّه‌العالی، تهیه و تنظیم: مرکز پژوهش و تحقیقات اداره‌کل بررسی‌های اسلامی، بی‌جا: ستاد برگزاری اجلاس حوزه و تهذیب.

۱۲. *حدیث ولایت: مجموعه رهنمودهای مقام معظّم رهبری؛ نرم‌افزار چندرسانه‌ای* (۱۳۹۲ش)، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و مرکز حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای مدّظلّه‌العالی.

۱۳. دورانت، ویلیام جیمز (۱۳۳۷ش)، *تاریخ تمدّن، جلد ۱: مشرق زمین*، ترجمه: احمد آرام و دیگران، تهران:

اقبال و فرانکلین، (ناشر دیجیتالی: مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان).
۱۴. رایف، دانیل؛ لیسی، استفن و فیگو ، فردریک (۱۳۸۱ش)، *تحلیل پیام‌های رسانه‌ای کاربرد تحلیل محتوای کمی در تحقیق*، ترجمه: مهدخت بروجردی علوی، تهران: سروش (انتشارات صدا و سیما).
۱۵. رکن‌الدینی، سیدحسین (۱۳۸۳ش)، *علل انحطاط و سقوط جوامع از دیدگاه قرآن*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
۱۶. روسک، جوزف اسلبی و وارن، رولاند لسلی (۱۳۶۹ش)، *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی*، ترجمه: بهروز نبوی و احمد کریمی، تهران: سازمان تحقیقات و ترویج کشاورزی، کتابخانه فروردین.
۱۷. زکریایی، محمدعلی (۱۳۸۹ش)، *فرهنگ مطهّر: مفاهیم، اصطلاحات و تعابیر علوم انسانی دینی از دیدگاه استاد شهید مرتضی مطهّری*، مقدمه: محمدجواد حجتی کرمانی و علی تاج‌الدینی، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
۱۸. شریفی، احمدحسین (۱۳۹۲ش)، *سبک زندگی اسلامی ایرانی*، به سفارش: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا، تهران: آفتاب توسعه.
۱۹. طباطبایی حکیم، سید محمدسعید (۱۳۸۴ش)، *پندهای پدرانه برای طلاب و مبلغین*، قم: دار الهلال.
۲۰. فاضل قانع، حمید (۱۳۹۲ش)، *سبک زندگی بر اساس آموزه‌های اسلامی (با رویکرد رسانه‌ای)*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
۲۱. کربلایی‌نظر، محسن و جمعی از محققین (۱۳۹۰ش)، *زن و بازیابی هویّت حقیقی*، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی (وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی).
۲۲. کشایی‌آرانی، حسن (۱۳۹۶ش)، *سبک زندگی به روایت شهدا: با رویکرد خانواده و تربیت در وصایای شهدا*، کاشان: مجلس افروز.
۲۳. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، تحقیق و تصحیح: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۴. گروه مؤلفان (۱۳۸۸ش)، «عاطفه و تأیید والدین و رابطه آن با عواطف اخلاقی و رفتار کودکان»، ترجمه: غلامرضا متّقی‌فر، مجموعه *مقالات تربیتی: تربیت دینی، اخلاقی و عاطفی*، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ﷺ.
۲۵. مجلسی، محمدباقربن محمدتقی (۱۴۰۳ق)، *بحار الأنوار*، تحقیق و تصحیح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحیا التراث العربی، (دریافت از نرم‌افزار جامع‌الاحادیث).
۲۶. معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۷۴ش)، *نظریه و فرهنگ*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین المللی.
۲۷. مکتبی، سید محمد، هدایتی، سعید (۱۳۸۷ش)، *زن و خانواده از دیدگاه امام خمینی*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.

مقاله

۱. احمدی، ابوالفضل و ذوالفقاری، ابوالفضل (۱۳۹۸ش)، «سبک زندگی اسلامی در اندیشه مقام معظّم

رهبری»، *مطالعات میان‌فرهنگی*، سال چهاردهم، تابستان ۱۳۹۸، ش۳۹.
۲. بنائیان سفید، محمد و یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۵ش)، «واکاوی مفهومی سبک زندگی اسلامی - ایرانی از دیدگاه مقام معظّم رهبری در آینه آیات و روایات»، مجله *مدیریت فرهنگی*، سال نهم، ش۳۰، ص ۵۹-۹۰.
۳. عروتی موفق، اکبر (۱۳۸۹ش)، «پیامبر اعظمﷺ بنیانگذار تمدّن اسلامی»، معرفت: *سامانه نشریات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی‌ره*، سال ۱۵، شماره مجله ۱۱۰، آدرس اینترنتی: http://marifat.nashriyat.ir/node/252، تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۲۸.
۴. فضل‌الله، محمدرضا (۱۳۷۹ش)، «درآمدی بر تربیت دینی با توجه به پیشرفت ادراکات دینی در کودکان و نوجوانان»، ترجمه: فرزدق اسدی (ترجمه و تلخیص دو فصل از کتاب المعلم و التربیت)، مجموعه *مقالات تربیت اسلامی (ویژه تربیت دینی)*، ص ۱۲۳ ـ ۱۴۲.
۵. گروهی از نویسندگان (۱۳۹۲ش)، «سبک زندگی، پیشینه و واژه‌شناسی»، مجله *معارف*، فروردین و اردیبهشت، ش۹۶، آدرس اینترنتی: https://hawzah.net/fa/Magazine/View/5211/7593/94788/ سبک-زندگی-پیشینه-واژه-و-مفهوم-شناسی، تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۷.
۶. هادی اطهر، زهره و وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶ش)، «رویکرد فرانهادی به تعلیم و تربیت با نظر به دیدگاه مقام معظّم رهبری»، فصلنامه *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، سال ۲۱، ش۳، ص ۳۱۵ ـ ۳۳۴.

پایگاه اطلاع‌رسانی

۱. بیانیه گام دوم انقلاب، https://farsi.khamenei.ir/gaam2/، تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۷.
۲. دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای مدظله‌العالی (۱۳۹۷/۷/۲۲)، متن کامل الگوی پایه اسلامی، ایرانی پیشرفت، سایت ایسنا، https://WWW.isna.ir/news/97072212330/، تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۹/۲۲.
۳. _____ (۱۳۹۸ش)، سبک زندگی در کلام آیت‌الله خامنه‌ای، پیشخوان شماره ۲۰، www.KHAMENEI.IR، تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۱۴.
۴. مرکز تحقیقات سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۸ش)، «مجموعه سخنان مقام معظّم رهبری»، سایت: http://eghtesad95.iribresearch.ir/rahbari.aspx، تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۱۰.
۵. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظّم رهبری مدّظلّه‌العالی www.leader.ir .

منابع لاتین

1. Tylor ،Edward Burnett (1871) ،Primitive culture :researches into development of mythology ,philosophy ,religion ,art ,and custom ،Vol ،1 London :John Murray ,Albemarle street.